ДО 160-річчя З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

https://doi.org/10.15407/uhj2026.05.135
УДК 930(477)“364”:94(477)(092)“18/19”

Віталій ТЕЛЬВАК
доктор історичних наук,
професор кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін,
Дрогобицький державний педагогічний університет ім. Івана Франка (Дрогобич, Україна)
telvak1@yahoo.com
https://orcid.org/0000-0002-2445-968X

СУЧАСНЕ ГРУШЕВСЬКОЗНАВСТВО: СПРОБА ДИСЦИПЛІНАРНОГО БАЛАНСУ[1]

Мета дослідження: проаналізувати різноплановий науковий доробок дослідників спадщини М. Грушевського за 2022—2026 рр. **Методологічне підґрунтя** роботи становить міждисциплінарний підхід. Особливий акцент зроблено на структурно-функціональному системному аналізі історіографічних фактів і порівняльно-історичному методі, виходячи з принципів наукової неупередженості та історизму. У дослідженні було також використано методи періодизації, класифікації та типологізації. **Наукова новизна** статті полягає у спробі комплексного аналізу грушевськіани за 2022—2026 рр. **Висновки.** Опрацьовані історіографічні праці довели добрий дисциплінарний стан грушевськознавства останніх років. Попри спричинені російською агресією труднощі, динамічно розширювалися сфери й урізноманітнювалися практики дослідницького пошуку, зростала кількість зацікавлених інтелектуальною біографією М. Грушевського історіографів, стабільно функціонували більшість інституційних майданчиків, з’явилися спеціальні панорамні опрацювання про окремі галузі

[1] Статтю підготовлено згідно з держбюджетною темою «Національний та імперський пантеони героїв як фреймі цивілізаційного розлому в умовах російсько-української війни» (номер державної реєстрації 0126U000199).

Цитування: Тельвак В. Сучасне грушевськознавство: спроба дисциплінарного балансу. *Український історичний журнал*. 2026. № 5 (590). С. 135—153. https://doi.org/10.15407/uhj2026.05.135

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

материкового грушевськознавства тощо. Водночас реконструйоване історіографічне різноманіття оприявнило дослідницькі перспективи джерелознавчого (потреба систематичного дослідження західних архівних колекцій), проблемно-тематичного (заповнення подієвих лакун у життєписі історика) і концептуального (надання грушевськознавчому пошуку контекстуального та компаративного характеру) плану. Все це в підсумку створить підстави для підготовки панорамної інтелектуальної біографії про М. Грушевського, що має постати як міждисциплінарний колективний проєкт.

Ключові слова: *грушевськознавство, проблемно-тематичні студії, археографічна грушевськіана, «Електронний архів Михайла Грушевського», Історико-меморіальний музей М. Грушевського в Києві, Державний меморіальний музей М. Грушевського у Львові.*

Засновник грушевськознавства Л. Винар заклав, серед іншого, традицію ювілейної історіографічної діагностики сконцептуалізованої ним дисципліни [1]. Починаючи з часу відзначення сторіччя вченого в 1966 р., він із взірцевою періодичністю віднотовував здобутки та окреслював перспективи однієї з наймолодших персоналістично орієнтованих українознавчих галузей. Згадана традиція «прижилася» і в материковому грушевськознавстві, де уродинні «круглі» дати автора «Історії України-Руси» спонукали дослідників його національного служіння підсумовувати доробок колег з метою аргументованого окреслення дисциплінарних перспектив. Так постали, приміром, відомі ґрунтовні аналітичні студії Р. Пирога [2] та І. Гирича [3]. Востаннє до діагностики грушевськознавства історіографи зверталися у 2021 р. в контексті відзначення 155-річчя визначного історика [4]. Цьогорічне вшанування чергової іменинної дати М. Грушевського вкотре спонукає до історіографічного підсумування проблем і здобутків сфокусованої на осмисленні його феномену міждисциплінарної галузі. Втім, цього разу такий огляд має значно ширший наукознавчий інтерес, адже йдеться про спробу рефлексії стосовно однієї з галузей нашої історіографії, що трансформується під впливом екзистенційних викликів повномасштабної російської агресії. Позаяк наразі в українській соціогуманітаристиці виразно бракує студій над проблемою впливу війни на історіографічний процес, сподіваємося, що наша розвідка підштовхне колег до назрілої дисциплінарної саморефлексії.

Особливо вагомими в досліджуваний період виявилися здобутки проблемно-тематичного плану. Подекуди вони не просто насичували новими деталями відтворене раніше сюжетне полотно біографії вченого, але й суттєво розширювали узвичаєні дисциплінарні обрії грушевськознавства. Більшість таких студій стосуються львівської доби життя та діяльності автора «Історії України-Руси». Тут насамперед слід згадати масштабні спроби В. Тельвака, В. Качмара, С. Журавльова та ін. комплексно реконструювати проблеми науково-педагогічної праці М. Грушевського у Львівському університеті. Тривалий час вона була маргіналізованою в історіографії XX — початку XXI ст., наголошують історіографи, адже перебувала в «тіні» надзвичайно інтенсивного науково-організаційного, дослідницького й суспільно-політичного служіння вченого протягом галицької доби. Тож сформувався стереотипний погляд про певну «другорядність» праці Грушевського-професора, чиє перебування у стінах головної вищої школи краю нібито винятково

було обтяжене перманентними конфліктами з польською адміністрацією університету, а тому не мало вагомого національного значення.

Втім, вказують історіографи, ретельне опрацювання університетської документації в Державному архіві Львівської області, численних его-документів і публіцистики переконує в надуманості згаданого стереотипу. Ба більше, дослідники довели, що викладацька праця була вагомою частиною щоденного життя М. Грушевського і предметом його постійної професійної рефлексії. Це, зрештою, не повинно дивувати, адже київський магістр властиво й погодився на переїзд до Галичини з огляду на потребу й можливість виховання молодого покоління соціогуманітаріїв у конституційних умовах держави Габсбургів, а тому послідовно й успішно реалізовував це завдання, попри нерідко несприятливі об'єктивні (насамперед обраний польською адміністрацією університету жорсткий курс на полонізацію навчального закладу) і суб'єктивні (передусім численні міжособистісні конфлікти вченого, що мав складний характер, з деякими українськими й польськими колегами) обставини.

Узасаднюючи таке бачення, згадані історіографи розглянули проблему «Грушевський-професор» крізь призму трьох ключових аспектів. Передусім вони реконструювали дидактичні практики історика: структуру й логіку викладання ним лекційних предметів, семінарських занять і численних спеціальних курсів [5—7]. Також було досліджено студентську аудиторію вченого: її кількісні параметри, національну специфіку, гендерні особливості, фреквенцію курсів тощо [8—10]. Це дозволило обґрунтувати гіпотезу вчених про новаторський характер дидактичних пропозицій автора «Історії України-Руси», завдяки яким було закладено традиції національної вищої школи.

Другою важливою дослідженою проблемою стала особливість комунікації М. Грушевського з колегами. В цьому плані історіографи зосередилися на реконструкції щоденного спілкування українського вченого з представниками багатонаціональної університетської корпорації. Очікувано, що у фокусі уваги перебували взаємини автора «Історії України-Руси» з польськими колегами-істориками — як професорами, так і представниками факультетської та університетської адміністрацій. Було простежено генезу міжнаціонального протистояння у стінах львівської альма-матер і його впливи на міжсусідські взаємини у краї [11]. Також відтворено взаємини вченого з колегами-українцями й показано його як ініціатора їхніх солідарних виступів на захист культурних інтересів молоді [12].

Зрештою, сучасні дослідники звернулися до проблеми взаємин М. Грушевського зі студентською молоддю. Було відтворено зростання його авторитету серед українських студентів, в очах яких він у короткому часі став правдивим захисником перед надуживаннями польської адміністрації; тактовним і мудрим порадником; ідеологом створення національної вищої школи у Львові. Саме налагоджений досвідченим педагогом довірливий діалог з українськими студентами, наголошують історіографи, виявився запорукою авторитетності трансльованих ним з кафедри історичних знань та їх зацікавленого сприйняття [13]. Проаналізовано й маргіналізований довгий час сюжет про особливості налагодження М. Гру-

шевським комунікації зі студентами польського, єврейського, німецького й ін. походження та простежено вплив отримуваних ними знань для переосмислення панівного тоді імперського дискурсу минулого Центрально-Східної Європи [14].

Згадані дослідження переконливо показали діяльність Грушевського-професора масштабним інтелектуальним і громадським чином, спрямованим на забезпечення культурних прав українців у Львівському університеті й у громадському просторі Східної Галичини. Саме завдяки педагогічній праці М. Грушевського студентська молодь отримала чітке уявлення про українство як дозрілий цивілізаційно й політично феномен, що має право на вільне існування та всебічний розвиток. Саме виховані на лекціях М. Грушевського студенти (Д. Вітовський, Р. Дашкевич, Д. Донцов, Є. Коновалець, О. Степанів та ін.) уможливили такі важливі події в історії нашого краю як, приміром, Листопадовий чин, а у міжвоєнний час удосконалювали запропоновані ним практики національного опору. Своєю чергою, визначні представники Львівської школи М. Грушевського (С. Томашівський, М. Кордуба, І. Крип'якевич та ін.), креативно трансформувавши ідеї вчителя, забезпечили існування національної історіографічної традиції протягом XX ст., уможлививши її «повернення» в 1991 р. на материкові терени [15]. Показана різноаспектність звернення до проблеми «Грушевський та Львівський університет» актуалізує підготовку монографічного дослідження на цю важливу тему.

Поряд із цим у поле зору сучасних історіографів потрапило з'ясування ще одного маргіналізованого сюжету. Йдеться про обставини укладання шлюбу М. Грушевського з М. Вояківською: попри загальнознані обставини події, що відбулася 26 травня 1896 р. в церкві св. Миколая в містечку Скала Борщівського повіту, тривалий час незрозумілою залишалася інформація про акт вінчання в метричних книгах греко-католицької церкви св. Петра і Павла і православної церкви св. Трійці у Львові. Це породило спекуляції про «другий шлюб» чи «підтвердження шлюбу». Спираючись на кореспонденцію М. Грушевського за 1896 р., А. Топорович відтворив хронологію укладання його шлюбу з Марією Сильвестрівною і довів, що причиною дублювання актових записів були вимоги тогочасної державної та церковної бюрократій, для яких своєрідним викликом стала приналежність молодят до різних держав і конфесій [16].

Чимало уваги в досліджуваний період історіографи присвятили науково-організаційній праці М. Грушевського на форумі НТШ. Небуденність цього інтересу до здавалося б давно обговорюваного сюжету пояснюється широким відзначенням 150-річчя товариства. Знаковим для цього ювілею стало фундаментальне видання «150 років на службі української науки та культури», у якому належна увага була відведена «золотій добі» в історії інституції, що асоціюється з іменем її найефективнішого голови. В цій колективній монографії увагу привертає розвідка І. Гирича, що узасаднила погляд на очолюване М. Грушевським НТШ як на ефективний майданчик реалізації важливих суспільно-політичних проєктів всеукраїнської ваги. Київський історіограф аргументовано доводить, що НТШ у планах львівського професора мало замінити поділеним кордонами й позбавленим державності українцям своєрідне міністерство науки, освіти і культури.

На доказ цієї тези І. Гирич згадує про численні соборницькі акції М. Грушевського, активну участь НТШ в утвердженні українського голосу в культурній поліфонії тогочасної Центрально-Східної Європи, послідовне об'єднання спільними проєктами представників нашої інтелігенції різних партійних орієнтацій та ін. [17]. Згаданий ювілей товариства та віднайдення нових сюжетів головування в ньому автора «Історії України-Руси» помітно актуалізує створення панорамної студії на тему «Грушевський і НТШ», що мала б підсумувати тривалий досвід її історіографічного опрацювання. Це тим більш актуально, адже попередня спроба такого аналізу була запропонована Л. Винаром у далекому 1970 р.

Стосовно львівсько-київського десятиріччя увагу привертає спеціальне звернення до маловідомої проблеми музейних практик М. Грушевського. Йдеться про ґрунтовну спробу С. Панькової дослідити його організаційні заходи з розбудови Музею Українського наукового товариства та створення виставкових проєктів. При цьому київська історикиня зробила акцент на реконструкції заходів М. Грушевського довкола формування колекції з матеріалів перших сенсаційних розкопок Мізинської стоянки, проведених Федором Вовком [18]. Згадана розвідка вкотре довела різнобічність М. Грушевського як організатора науки.

З часів Першої світової війни на увагу заслуговує панорамне узагальнення С. Паньковою передумов і обставин арешту львівського професора в Києві наприкінці листопада 1914 р., що завершився позасудовим засланням історика до російської глибинки [19]. В архітектонічному плані розвідка побудована в ретроспективному ключі — від перших громадських кроків Грушевського-студента до реалізації масштабних проєктів з українізації інтелектуального та громадського простору Наддніпрянщини після 1907 р. Ці заходи вповні адекватно «оцінили» охоронці режиму різних рангів, тож львівський професор аж до краху царату був «популярним» персонажем їхнього службового листування. Все це в підсумку дозволило читачеві самостійно сформулювати відповідь на винесене в заголовок статті риторичне запитання — «За що було заарештовано Грушевського?».

З наступного періоду Української революції ретельністю реконструкції приваблює дослідження Г. Кондауровою обставин навмисного знищення більшовиками Муравйова фамільного будинку Грушевських [20]. Ретельно зібравши й вичерпно проаналізувавши численні наративні та документальні джерела, дослідниця з кінематографічною точністю відтворила ті трагічні події — від появи чуток про зловісні плани московських бандитів до остаточного демонтажу обгорілих руїн на початку 1920-х рр. У підсумку київська історикиня аргументовано довела, що руйнування будинку постає не лише як воєнний злочин, а як дошкульний символічний удар по українській національній пам'яті.

Вивчення періоду вимушеної еміграції принесло оригінальне за постановкою проблеми опрацювання інституційного феномену Українського соціологічного інституту. Його автор — В. Шелухін — запропонував відмовитися від традиційного відокремленого аналізу інституційних ініціатив соціологічного характеру М. Грушевського та його політичного опонента М. Шаповала, а подивитися на них крізь призму спільності історіографічної традиції та подібності академічних

і суспільно-політичних викликів, які стояли перед українськими соціологами у вільному світі [21]. І хоча, на наше переконання, намагання київського вченого інтерпретувати «заснування» Інституту громадознавства у Празі як «перезаснування» Українського соціологічного інституту після реемігрaції М. Грушевського потребує більшої аргументованості й подальшого опрацювання матеріалів «Празького архіву», запропонована оптика пропонує нові контексти для переосмислення соціологічної спадщини автора «Історії України-Руси». Така робота, поза сумнівом, має уможливити створення назрілого панорамного опрацювання про Грушевського-соціолога, що дозволить чіткіше простежити формування міждисциплінарного інструментарію в його творчій робітні.

З останніх 10 років біографії історика відзначимо цікаву розвідку Г. Кандаурової про рецепцію національного служіння М. Грушевського в радянській сміховій культурі. Цього разу дослідниця гумористичної грушевськіани звернулася до художньої спадщини самобутнього графіка й карикатуриста Казимира Агніт-Следзевського — співробітника провідних радянських гумористичних пресодруків. Віднайшовши та впровадивши до наукового обігу три раніше невідомі карикатури на Грушевського-політика, історіографиня поглибила розуміння практик ідейного «іншування» автора «Історії України-Руси» в більшовицькому дискурсі [22].

Зрештою, маємо низку цікавих розвідок про меморіальну грушевськіану середини — другої половини 1930-х рр. Так, С. Панькова комплексно реконструювала проблему нездійсненого проєкту збірника пам'яті М. Грушевського, який ініціювали його львівські учні та приятелі. Спираючись на листи І. Крип'якевича до М. Мочульського, дослідниця відтворила генезу цієї пропам'ятної книги та з'ясувала коло авторів, які відгукнулися на запрошення авторитетного представника галицької школи українознавців [23]. Як відомо, з фінансових причин цей збірник не вийшов друком, утім саме його матеріали дали поштовх становленню академічного грушевськознавства в повоєнний час.

Своєю чергою, Д. Бурім найретельніше в сучасній історіографії відтворив процес вшанування пам'яті М. Грушевського в Німеччині протягом 1934—1935 рр. Впровадивши до наукового обігу низку джерел з історії діяльності Українського наукового інституту в Берліні та Української громади в Німеччині, київський дослідник реконструював підготовку й перебіг двох меморіальних академій. Завдяки зусиллям І. Мірчука, Б. Крупницького та З. Кузелі, наголосив Д. Бурім, до подій активно долучилися провідні німецькі вчені й представники державних органів влади, що не тільки надало їм відповідного резонансу, але й уможливило появу низки присвячених М. Грушевському матеріалів у провідних німецьких фахових часописах і засобах масової інформації [24]. Все це сприяло дисциплінарному утвердженню німецького українознавства.

Поряд зі згаданими публікаціями про вибрані періоди життя та діяльності М. Грушевського, протягом останніх п'яти років з'явилася низка цікавих історіографічних опрацювань, автори яких тримають у полі зору цілість його інтелектуального служіння. В цьому плані виразно домінують рецептивні дослідження. За хронологією першочергово згадаємо узагальнювальну студію М. Нестеренка

«Рецепція суспільно-політичної діяльності Михайла Грушевського в історіографії кінця XIX — першої третини XX століття», яка була підготовлена ним як праця на здобуття наукового ступеня доктора філософії [25]. В ній дрогобицький історіограф послідовно за періодами біографії вченого — від перших полемічних спостережень кінця XIX ст. до посмертних рефлексій — відтворив ускладнення процесу обговорення сучасниками його різнопланових громадських ініціатив. В дискурсивному плані це зацікавлення, як з'ясував історіограф, відбилося у становленні та зміні низки метафор — «будитель», «Всеукраїнець», «батько», «зміновіхівець» та ін. Узагальнюючи виявлену строкату оціночну палітру, М. Нестеренко підсумував, що як симпатики політичної акції автора «Історії України-Руси», так і її опоненти були одностайними, що в особі вченого український народ отримав одного зі своїх найпринциповіших оборонців.

Поряд із прижиттєвою грушевськіаною, протягом останнього п'ятиріччя було комплексно досліджено й наступні періоди рецепції спадщини вченого. Так, у 2024 р. з'явилася монографія М. Сабінського, присвячена важливій проблемі осмислення національного служіння М. Грушевського в українській закордонній історіографії 1940—1980-х рр. [26]. Занурившись в емоційні дискусії діаспорних інтелектуалів, учений відтворив провідні тенденції формування діаспорного грушевськознавчого дискурсу й довів зумовленість висновків його творців приналежністю до певних ідейних угруповань — республіканського, гетьманського та націоналістичного. Найбільш продуктивними, аргументовано підсумував історіограф, були пошуки республіканськи орієнтованих інтелектуалів. Саме представник їхнього кола Л. Винар започаткував традиції академічного грушевськознавства у вільному світі й успішно поширив їх на материкові терени після 1991 р.

Ще одна монографічна студія з рецептивної грушевськіани стала свідченням інтенсивності звернення до спадщини науковця протягом останнього тридцятиріччя. Йдеться про монографію Л. Дутка, присвячену обговоренню історіографічної та суспільно-політичної діяльності автора «Історії України-Руси» в соціогуманітаристиці 1990—2020-х рр. Дослідник ретельно реконструював процес стрімкого зростання популярності грушевськознавчої тематики в українському дослідницькому середовищі, проаналізував потужні археографічні здобутки, сфокусувався на породжених новими джерелами й зміною методологічних парадигм історіографічних дискусіях, зрештою, запропонував перспективні напрямки грушевськознавчого пошуку [27]. Все це дозволило Л. Дутку аргументовано атестувати сучасне грушевськознавство полем постійного зміцнення кооперації представників багатьох галузей соціогуманітаристики, покликаної вивести розуміння історіографічного феномену М. Грушевського на якісно новий рівень.

Поряд зі згаданою підсумковою працею про сучасну історіографічну й науково-організаційну грушевськіану, маємо й низку історіографічних текстів про особливості осмислення сучасною українською соціогуманітаристикою проблеми служіння Грушевського-політика й громадського діяча. Ю. Драбчук, автор цих студій, влучно підмітив, що сформований у діаспорній історіографії стереотип про вченого як «доброго історика та поганого політика» спричинив більшу популяр-

ність серед дослідників доби незалежності його науково-організаційної спадщини та деяку другорядність сприйняття його суспільно-політичної діяльності [28; 29]. Втім, вказує київський дослідник, стрімка актуалізація різнопланових джерел поступово гармонізує сучасний грушевськознавчий дискурс. Свідченням цьому є поява реконструкцій щоразу нових сюжетів біографії Грушевського-політика, що врешті уможливлює підготовку синтетичної праці про його громадське служіння.

Плідним було й осмислення науково-видавничої діяльності М. Грушевського. Тут на першочергову згадку заслуговує монографічна студія І. Савчук, у якій здійснено комплексний аналіз журналу «Україна» у контексті поступу української історичної науки першої третини XX ст. [30] Спираючись на широке коло архівних і опублікованих джерел, історіографиня відтворила обставини виникнення та особливості функціонування часопису як фахового українознавчого видання. Відповідно до трьох періодів існування часопису (в умовах царських обмежень української культури, за доби Української революції та на підрадянській Наддніпрянщині) дослідниця простежила динаміку структури та науково-організаційних засад журналу, а також з'ясувала специфіку висвітлення на його шпальтах широкого спектра українознавчої проблематики. Оригінальним сюжетом книги є новаторська для подібних праць реконструкція авторської географії часопису, яка дає уявлення про малознану проблему створення М. Грушевським інтелектуальних мереж. Важливими є цікаві додатки до книги, у яких синтезовано різноманітну кількісну інформацію (регіональна приналежність авторів, наклади часопису, його річні обсяги тощо). Все це дозволило І. Савчук дійти аргументованого висновку про «Україну» як важливий майданчик плекання національних історіографічних традицій протягом першої третини XX ст. Згадана студія актуалізує проблему комплексного опрацювання інших академічних видавничих проєктів М. Грушевського. Приміром, ми й досі не маємо узагальнювальної студії про його діяльність як ідеолога та редактора тогочасного чільного українознавчого часопису «Записки НТШ».

Інший аспект проблеми «Грушевський і періодика» висвітлили Віт. Тельвак, К. Курилишин та Вікт. Тельвак, зосередившись на багатолітній співпраці вченого з найавторитетнішим українським галицьким часописом «Діло» [31]. Архітектонічно їхнє дослідження поділене на дві частини — дослідницьку та джерельну. У першій, яка є розширеною версією більш ранніх статей [32; 33], автори послідовно з'ясували особливості співпраці історика з пресодруком — від перших юнацьких оповідань до важливих суспільно-політичних виступів авторитетного публічного інтелектуала протягом першої чверті XX ст. У книзі також досліджено еволюцію взаємин М. Грушевського з редакторами часопису, які, попри деяке напруження, пов'язане з послідовною критикою ученим діяльності лідерів Національно-демократичної партії, завжди були довірливими й шанобливими. Зрештою, автори реконструювали процес рецепції дописувачами «Діла» культурно-наукового й суспільно-політичного служіння вченого. В розлогих додатках до книги наведено переліки публікацій М. Грушевського і про нього на сторінках «Діла» протягом 1885—1939 рр., передруковано найбільш змістовні науково-

популярні та громадські дописи історика, які не ввійшли до його біобібліографій, а відтак і надалі є малознаними навіть у середовищі історіографів, наведено найзмістовнішу грушевськіану рецептивного характеру (рецензії, полемічні виступи, ювілейні сильветки та меморіальні нариси).

Досліджуваний період приніс цікаву й перспективну спробу історіографічної компаративістики. Йдеться про вдале, як на наше переконання, намагання І. Гирича та К. Баханова порівняти процеси творення національних гранд-наративів М. Грушевським і корейцем Сін Чхехо та простежити їхній вплив на націєтворення [34]. Усвідомлюючи небуденну складність, а подекуди й умовність таких порівняльних студій, сучасні історіографи переконливо показали, як виклики національної модернізації формують запит представникам професійної спільноти на творення історичної метрики своїх народів. Зіставивши погляди визначних істориків на суб'єкт історичного процесу, витоки й тяглість національної історії, ідеальні моделі національної державності та шляхи їх досягнення, І. Гирич і К. Баханов підсумували, що корейський та український історичні наративи створювалися як відповідь на політику культурного імперіалізму та були реакцією на екзистенційний для обох народів виклик збереження національної ідентичності. Принагідно відзначимо, що в ситуації деякого вичерпання традиційних сюжетів при осмисленні історіографічної спадщини автора «Історії України-Руси», подібні компаративні студії є надзвичайно перспективним напрямом грушевськознавчого пошуку насамперед в аспекті звернення до інтелектуальної історії Центрально-Східної Європи.

Як це було й у попередні періоди, чимало уваги в сучасному грушевськознавстві відведено обговоренню багатоаспектної проблеми взаємин автора «Історії України-Руси» з його визначними сучасниками — як українськими, так і європейськими. Позаяк ця тема має чималий попит у середовищі дослідників і громадськості понад століття, нові сюжети зазвичай є наслідком актуалізації раніше невідомих джерел. В цьому плані добрим прикладом є чергова вдала спроба звернутися до складної проблеми «Грушевський і Франко». Її автори, І. Гирич і Н. Тихолоз, спираючись на раніше незнане листування Анни Ключко з Володимиром Дорошенком, що зберігається в архіві Української вільної академії наук у США, реконструювали полеміку між ними стосовно характеру співпраці двох знакових інтелектуалів [35]. Дослідники дійшли переконливого висновку про джерельну неспроможність конфліктної оптики взаємин Грушевського та Франка, що її з надмірним емоційним упередженням конструювала донька письменника. Впровадивши до наукового обігу епістолярний діалог А. Ключко й В. Дорошенка, історіографи всебічно обґрунтували продуктивність взаємної творчої співпраці І. Франка й М. Грушевського, чиї солідарні зусилля динамічно модернізували тогочасне українство.

Наведені спостереження цілком підтверджує і розвідка С. Панькової, присвячена висвітленню останнього візиту І. Франка до Києва у квітні 1909 р. на сторінках виданого нею щоденника М. Грушевського [36]. Попри помітний прогрес хвороби письменника і його поступове дистанціювання від інтелектуаль-

них проєктів львівського професора, передусім «Літературно-наукового вістника», останній із чималим розумінням поставився до стану давнього приятеля. Так, Грушевські приймали письменника у своїй оселі на Паньківській, а голова родини супроводжував колегу київськими книгарнями, профінансувавши його бібліографічні надбання коштом гонорарів за співпрацю Франка з «Літературно-науковим вістником».

Серед нових сюжетів про взаємини М. Грушевського з його західними колегами на увагу заслуговує реконструкція співпраці українського вченого з французькими славістами. Впровадивши до наукового обігу листи Андре Мазона до Михайла та Катерини Грушевських, В. Тельвак та Є. Луняк уперше комплексно звернулися до питання формування західноєвропейського українознавства крізь призму зацікавлення французьких інтелектуалів історією й культурою «неочікуваної нації» [37]. Сучасні історіографи довели, що інтерес був взаємним, позаяк М. Грушевський цілеспрямовано популяризував модерне українство в середовищі західноєвропейської інтелігенції шляхом реалізації низки перекладних проєктів історіографічного й історико-літературного плану. У підсумку постало французьке українознавство, яке зусиллями учнів А. Мазона утверджувало у свідомості західних славістів тезу про культурну та політичну суб'єктність одного з найбільших слов'янських народів [38].

Дещо нове написано й стосовно традиційно міцних взаємин М. Грушевського з його східноєвропейськими колегами. Варто згадати актуалізоване І. Гиричем і В. Тельваком листування львівського професора з Михайлом Дьяконовим [39]. Воно стало ще одним сюжетом до реконструйованого останніми десятиліттями процесу непростого входження автора «Історії України-Руси» до інтелектуального простору Російської імперії. Як відомо, і про це свідчить згадане листування двох учених, М. Грушевському вдалося переконати частину ліберальної інтелігенції імперії Романових в обґрунтованості свого історіографічного конструювання, що сприяло загальній демократизації суспільного життя у країні напередодні Великої війни.

Вищенаведений огляд засвідчив, що в досліджуваний період грушевськознавчу проблематику опрацьовували лише материкові дослідники. Після завершення у 2021 р. проєкту англомовного перевидання «Історії України-Руси», підготовка якого стимулювала західних україністів звертатися до різних сюжетів інтелектуальної спадщини М. Грушевського, протягом останніх п'яти років не з'явилося жодної нової історіографічної студії. Натомість згадаємо доволі потужну західну рецепцію англомовного проєкту, про що свідчить низка солідних рецензійних оглядів, які за останні роки з'явилися на сторінках провідних європейських і американських часописів. В них такі авторитетні дослідники як, приміром, Карстен Герке [40] та Крістоф фон Вердт [41], солідарно висловили сподівання, що вихід англомовного перекладу «Історії України-Руси» надихне західну професійну спільноту. Тож аргументовано сподіваємося на появу нових спроб інтерпретації ідей М. Грушевського в опрацюваннях широкого спектра східноєвропейської проблематики.

Певні здобутки маємо й у перевиданні творчої спадщини М. Грушевського. Як відомо, проєкт академічного зібрання творів історика в 50 томах призупинили

рівно 10 років тому. Станом на 2016 р. було повністю підготовлено до друку низку книг різних серій. Упорядники деяких з них вирішили оприлюднити результати своєї праці, зробивши це власним коштом. Так вчинили упорядники 34-го тому («Історія України-Руси. Том 6») М. Капраль та А. Фелонюк [42], а також упорядник першої книги 48-го тому («Полеміка (1895—1914)») В. Тельвак [43]. Очікувано, що світ побачило заледве пару десятків примірників книг, що, вочевидь, не може задовольнити читацький попит. Сподіваємося, ця приватна ініціатива з продовження видання 50-томного зібрання стане поштовхом для відновлення його державного фінансування, зважаючи на безсумнівну суспільну та культурну значущість.

У 2022 р. сталася рідкісна для материкового грушевськознавства подія — перевидання іншомовної праці М. Грушевського. Йдеться про здійснену Д. Чистяком публікацію науково-популярного нарису з історії України під скомбінованою ним назвою «Précis d'histoire de l'Ukraine». Ця книга, як стверджує упорядник, є відредагованою відповідно до сучасних мовностилістичних вимог версією прижиттєвого («Abrégé de l'histoire de l'Ukraine» (1920)) та повоєнного («Cours d'histoire de l'Ukraine» (1959)) видань книги. Для зручності читача київський мовознавець поділив оригінальне видання на два томи, хронологічним вододілом між якими є знані події нашої історії середини XVII ст. [44; 45]. У передмові до французької аудиторії Д. Чистяк слушно наголосив на важливості ознайомлення західноєвропейської спільноти з поглядами М. Грушевського в контексті протистояння агресивній пропаганді ідеологів «російського світу» («русского мира»), які заперечують історичну, культурну й політичну суб'єктність українців. Разом із тим, зазначимо певні упущення упорядника. Найдошкульнішим є невмотивоване вилучення з оригінального тексту картографічного матеріалу, який давав читачеві уявлення про ментальну географію Грушевського-історика.

Зрештою, у звітний період було перевидано вибрану художню спадщину М. Грушевського. Минулого року харківське видавництво «Vivat» у своїй популярній серії «Vivat класика» запропонувало читачеві майстерно виконаний томик «Під зоряним небом», що вмістив 17 прозових творів історика, добре знаних читачеві з попередніх перевидань його літературного доробку [46]. Книгу відкриває передмова авторитетної інтерпретаторки текстів Грушевського-письменника Г. Бурлаки, яка майстерно веде нас у світ його героїв, образів і сенсів. Вибрані оповідання, як переконливо пояснює дослідниця, засвідчують непростий шлях автора «Історії України-Руси» у красному письменстві: від народника, який мріє про літературу як про громадську справу, до модерніста, що випускає на волю «зачинених дітей» своєї думки.

Насамкінець звернемося до характеристики інституційної частини грушевськознавства останніх років. Серед нечисленних українських майданчиків, чиї співробітники послідовно досліджують життя і творчість М. Грушевського, кількісно домінує наукова продукція Історико-меморіального музею вченого в Києві. Протягом тривалого часу його очільниця С. Панькова орієнтує колег на реалізацію низки оригінальних наукових проєктів, з результатами яких зацікавлена громадськість оперативно ознайомлюється завдяки добре продуманому сайту музею.

Найзмістовнішими для дослідників інтелектуальної біографії вченого є рубрики «Студії» та «Miscellanea». Про інтенсивність розгорнутої в музеї наукової праці промовисто говорить оприлюднений на його сайті перелік публікацій співробітників, який за період 2022—2025 рр. налічує понад 30 позицій. Відзначимо, що більшість цих розвідок є цілковито новим словом у грушевськознавстві, а обраний авторами популярний стиль оповіді робить їх цікавими не лише для професійної аудиторії. Як свідчить цікавий допис М. Кучеренка, співробітники Музею надалі невтомно експериментують з новими форматами науково-просвітньої роботи (при цьому особливою популярністю тішаться «Історичні вправи в Домі Грушевських»), креативно реагуючи на виклики неспокійного сьогодення [47].

На відміну від співробітників київського музею М. Грушевського, їхні колеги з львівської меморіальної інституції тривалий час не приділяли системної уваги науково-дослідній праці. Як відомо, це стало однією з причин кризи в цій установі, що мало не завершилася втратою її інституційної суб'єктності. На щастя, вчасно відбулася зміна керівництва й до його керма прийшов авторитетний дослідник історії Львівського університету В. Качмар. Він ініціював низку проєктів, покликаних зробити музей майданчиком дослідження та обговорення спадщини автора «Історії України-Руси». Першим кроком на цьому шляху стало запровадження щомісячного наукового семінару під оригінальною назвою «Privatissima на віллі Грушевських» [2]. У планах нового керівництва також перебрання на баланс музею редагування та видання щорічника «Михайло Грушевський. Студії та джерела». Як відомо, останній випуск цього єдиного в сучасній історіографії спеціалізованого грушевськознавчого видання, що наразі налічує чотири томи, побачив світ у рік минулого ювілею. Причиною цьому стала хронічна недофінансованість української науки. Тож маємо надію, що за матеріальної підтримки органів влади Львівщини таке вкрай потрібне для дисциплінарного поступу грушевськознавства видання буде існувати й надалі.

Не втрачають динаміки науково-дослідної праці й співробітники іншого, дедалі популярнішого серед дослідників і шанувальників інтелектуальної історії грушевськознавчого проєкту — «Е-Архів Михайла Грушевського» [3]. Завдяки вправній модерації його творчині О. Юркової та стабільній фінансовій підтримці Канадського інституту українських студій, щороку сайт цього інтернет-проєкту збагачується сотнями нових бібліографічних записів, оцифрованих копій джерел і літератури, інформаційними повідомленнями про важливі історіографічні події тощо. Особливо цінною для дослідників є кропітка робота учасників проєкту над архівною грушевськіаною: поряд із важливою працею з фіксації та опису матеріалів вченого та представників його родинного та професійного кола, дослідники у процесі цієї роботи уточнюють датування, визначають імена згаданих осіб, роз-

[2] Інформацію про подію розміщено на сайті Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові (https://dmh.lviv.ua/v-muzeyi-vidbuvsya-pershyj-seminar-vidnovlenogo-formatu-privatissima.html).

[3] Див. сайт архіву (https://hrushevsky.history.org.ua/).

кривають псевдоніми, атрибутують візуальні джерела тощо. Завдяки цьому практично щороку виявляються незнані досі матеріали видатного вченого або про нього, помітно збагачуючи наші уявлення про «добу Грушевського». Правдивою «родзинкою» проєкту є представлення у вільному доступі скан-копій документів та іконографічних матеріалів у високій роздільній якості, що уможливлює повноцінну науково-дослідну працю. Все це помітно інтенсифікує грушевськознавчий пошук, особливо в умовах утрудненого доступу до архівних і бібліотечних колекцій. Відзначимо, що саме реалізація проєкту «Е-Архіву Михайла Грушевського» уможливила багато тих здобутків, про які йшлося вище.

Згадані історіографічні події та явища дозволяють говорити про доволі добру дисциплінарну якість грушевськознавства останніх років. Попри спричинені російською агресією небуденні труднощі, з якими стикається вся спільнота українських учених, можемо відзначити перманентне розширення сфер і практик дослідницького пошуку, зростання кола зацікавлених інтелектуальною біографією М. Грушевського історіографів, стабільне функціонування більшості інституційних майданчиків, появу спеціальних панорамних опрацювань про окремі галузі материкового грушевськознавства тощо.

Водночас охарактеризоване історіографічне різноманіття оприявнює дослідницькі перспективи джерелознавчого, проблемно-тематичного й концептуального плану. У першому випадку вкажемо на практичне вичерпання українського архівного потенціалу, а відтак і необхідність систематичного дослідження колекцій країн Західної Європи та Північної Америки. Про перспективи проблемно-тематичного плану неодноразово йшлося вище і вони є очевидними для більшості фахівців. Натомість найсерйознішими для сучасного грушевськознавства є виклики теоретичного плану. Першочергово відзначимо, що більшості сучасних студій вочевидь бракує контекстуальності й виходу поза суто біографічний наратив. Не менше відчувається і нестача компаративності в новітній грушевськіані, що утруднює збалансоване реконструювання пов'язаних з ученим різнопланових сюжетів. Зрештою, вкажемо й на назрілу потребу переосмислити накопичений чималий емпіричний матеріал за допомогою сьогоденних методологічних пропозицій, що уможливить нове інтерпретативне освітлення відомих сюжетів. Все це в підсумку створить підстави для підготовки панорамної інтелектуальної біографії М. Грушевського, що має постати як міждисциплінарний колективний проєкт.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ / REFERENCES

1. Hyrych, I. Profesor Liubomyr Vynar i suchasne hrushevskoznavstvo. *Liubomyr Vynar. Hrushevskoznavstvo: heneza i istorychnyi rozvytok.* Kyiv; Lviv; Paris; New York; Toronto, 1998. 119-126 [in Ukrainian].
[Гирич І. Професор Любомир Винар і сучасне грушевськознавство. *Любомир Винар. Грушевськознавство: генеза і історичний розвиток.* Київ; Львів; Париж; Нью-Йорк; Торонто, 1998. С. 119—126].
2. Telvak, V. Hrushevskiana Ruslana Pyroha. *Arkhivy Ukrainy.* 2011. 2-3(273): 290-298 [in Ukrainian].

[Тельвак В. Грушевськіана Руслана Пирога. *Архіви України*. 2011. Вип. 2-3(273). С. 290—298].

3. Hyrych, I. Dosiahnennia i perspektyvy rozvytku suchasnoho hrushevskoznavstva (do 150-richchia vid dnia narodzhennia M.S. Hrushevskoho). *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*. 2016. 11: 31-37 [in Ukrainian].
[Гирич І. Досягнення і перспективи розвитку сучасного грушевськознавства (до 150-річчя від дня народження М.С. Грушевського). *Вісник Національної академії наук України*. 2016. № 11. С. 31—37].
4. Telvak, V.V. & Telvak, V.P. Suchasne hrushevskoznavstvo: zdobutky, vtraty, perspektyvy. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 2021. 5: 4-16. DOI: https://doi.org/10.15407/uhj2021.05.004 [in Ukrainian].
[Тельвак В.В., Тельвак В.П. Сучасне грушевськознавство: здобутки, втрати, перспективи. *Український історичний журнал*. 2021. № 5. С. 4—16. DOI: https://doi.org/ 10.15407/uhj2021.05.004].
5. Telvak, V. "Istorychni vpravy" Mykhaila Hrushevskoho u Lvivskomu universyteti: sproba rekonstruktsii. *Ukrainskyi arkheohrafichnyi shchorichnyk. Nova seriia*. 2016. 19/20: 313-322 [in Ukrainian].
[Тельвак В. «Історичні вправи» Михайла Грушевського у Львівському університеті: спроба реконструкції. *Український археографічний щорічник. Нова серія*. 2016. Вип. 19/20. С. 313—322].
6. Telvak, V. & Hubytskyi, L. Mykhailo Hrushevskyi yak profesor Lvivskoho universytetu: kursy, navantazhennia, rozklad zaniat. *Eminak: naukovyi shchokvartalnyk*. 2024. 3(47): 82-96. DOI: https://doi.org/10.33782/eminak2024.3(47).728 [in Ukrainian].
[Тельвак В., Губицький Л. Михайло Грушевський як професор Львівського університету: курси, навантаження, розклад занять. *Емінак: науковий щоквартальник*. 2024. № 3(47). С. 82—96. DOI: https://doi.org/10.33782/eminak2024.3(47).728].
7. Telvak, V. & Telvak, V. Mykhailo Hrushevskyi's path to the chair of Ukrainian history at Lviv University: an attempt at reconstruction. *Skhidnoievropeiskyi istorychnyi visnyk*. 2024. 33: 51-62. DOI: https://doi.org/10.24919/2519-058X.33.317480.
[Telvak, V. & Telvak, V. Mykhailo Hrushevskyi's path to the chair of Ukrainian history at Lviv University: an attempt at reconstruction. *Східноєвропейський історичний вісник*. 2024. Вип. 33. С. 51—62. DOI: https://doi.org/10.24919/2519-058X.33.317480].
8. Telvak, V., Kachmar, V. & Zhuravlov, S. Kataloh studentiv Mykhaila Hrushevskoho Lvivskoho universytetu. Lviv, 2023 [in Ukrainian].
[Тельвак В., Качмар В., Журавльов С. Каталог студентів Михайла Грушевського Львівського університету. Львів, 2023. 356 с.].
9. Telvak, V. Studentska audytoriia Mykhaila Hrushevskoho Lvivskoho universytetu: kilkisna dynamika, etnichnyi sklad, dydaktychni preferentsii. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 2023. 6: 288-304. DOI: https://doi.org/10.15407/uhj2023.06.288 [in Ukrainian].
[Тельвак В. Студентська аудиторія Михайла Грушевського Львівського університету: кількісна динаміка, етнічний склад, дидактичні преференції. *Український історичний журнал*. 2023. № 6. С. 288—304. DOI: https://doi.org/10.15407/uhj2023.06.288].
10. Telvak, V., Telvak, V. & Zhuravlov, S. Zhinocha studentska audytoriia Mykhaila Hrushevskoho u Lvivskomu universyteti: sproba rekonstruktsii. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriia: Istoriia*. 2023. 46: 27-33. DOI: https://doi.org/10.31652/2411-2143-2023-46-27-33 [in Ukrainian].
[Тельвак В., Тельвак В., Журавльов С. Жіноча студентська аудиторія Михайла Грушевського у Львівському університеті: спроба реконструкції. *Наукові записки Вінницького*

державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. 2023. Вип. 46. С. 27—33. DOI: https://doi.org/10.31652/2411-2143-2023-46-27-33].
11. Telvak, V., Yanyshyn, B. & Telvak, V. Between cooperation and conflict: Mykhailo Hrushevskyi through the eyes of Polish intellectuals of the late 19th and early 20th centuries. *Echa Przeszłości.* 2023. XXIV/2: 89-104. DOI: https://doi.org/10.31648/ep.9668.
12. Telvak, V. & Lozynska, I. Hrushevskyi-profesor u koli koleh: spivpratsia, konflikty, retseptsiia. *Eminak: naukovyi shchokvartalnyk.* 2025. 2(50): 133-148. DOI: https://doi.org/10.33782/eminak2025.2(50).791 [in Ukrainian].
[Тельвак В., Лозинська І. Грушевський-професор у колі колег: співпраця, конфлікти, рецепція. *Емінак: науковий щоквартальник*. 2025. № 2(50). С. 133—148. DOI: https://doi.org/10.33782/eminak2025.2(50).791].
13. Telvak, V. & Petrechko, O. Among the Youth: Mykhailo Hrushevsky and the Student Body of Lviv University. *Skhidnoievropeiskyi istorychnyi visnyk.* 2025. 36: 63-74. DOI: https://doi.org/10.24919/2519-058X.36.339346.
[Telvak, V. & Petrechko, O. Among the Youth: Mykhailo Hrushevsky and the Student Body of Lviv University. *Східноєвропейський історичний вісник.* 2025. Вип. 36. С. 63—74. DOI: https://doi.org/10.24919/2519-058X.36.339346].
14. Telvak, V. & Telvak, V. Studentska audytoriia Mykhaila Hrushevskoho Lvivskoho universytetu neukrainskoho pokhodzhennia: sproba rekonstruktsii. *Eminak: naukovyi shchokvartalnyk.* 2023. 4(44): 57-69. DOI: https://doi.org/10.33782/eminak2023.4(44).674 [in Ukrainian].
[Тельвак В., Тельвак В. Студентська аудиторія Михайла Грушевського Львівського університету неукраїнського походження: спроба реконструкції. *Емінак: науковий щоквартальник*. 2023. № 4(44). С. 57—69. DOI: https://doi.org/10.33782/eminak2023.4(44).674].
15. Telvak, V., Pedych, V. & Telvak, V. Historical school of Mykhailo Hrushevsky in Lviv: formation, structure, personal contribution. *Studia Historiae Scientiarum.* 2021. 20: 239-261. DOI: https://doi.org/10.4467/2543702XSHS.21.009.14040.
16. Toporovych, A. Znadibky do shliubu Mykhaila Hrushevskoho ta Marii Voiakovskoi: pravovyi aspekt. *Muzei Mykhaila Hrushevskoho.* 17.12.2025. URL: https://immh.kyiv.ua/ua/znadibky-do-shlyubu-myhajla-grushevskogo-ta-mariyi-voyakovskoyi-pravovyj-aspekt [in Ukrainian].
[Топорович А. Знадібки до шлюбу Михайла Грушевського та Марії Вояковської: правовий аспект. *Музей Михайла Грушевського.* 17.12.2025. URL: https://immh.kyiv.ua/ua/znadibky-do-shlyubu-myhajla-grushevskogo-ta-mariyi-voyakovskoyi-pravovyj-aspekt (дата звернення: 25.06.2026)].
17. Hyrych, I. Naukove tovarystvo imeni Shevchenka yak natsionalno-politychnyi proiekt Kyivskoi hromady ta Mykhaila Hrushevskoho. *150 rokiv na sluzhbi ukrainskoi nauky ta kultury. Humanitarni nauky*. Lviv, 2023. 80-97 [in Ukrainian].
[Гирич І. Наукове товариство імені Шевченка як національно-політичний проєкт Київської громади та Михайла Грушевського. *150 років на службі української науки та культури. Гуманітарні науки.* Львів, 2023. С. 80—97].
18. Pankova, S. Z muzeinykh praktyk Mykhaila Hrushevskoho: shtrykhy do istorii arkheolohichnykh znakhidok Mizynskoi stoianky. *Na sluzhbi nauky i kultury: zbirnyk naukovykh prats na poshanu Oleha Kupchynskoho z nahody yoho 90-richchia.* T. 1. Kyiv; Lviv, 2025. 364-376 [in Ukrainian].
[Панькова С. З музейних практик Михайла Грушевського: штрихи до історії археологічних знахідок Мізинської стоянки. *На службі науки і культури: збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 90-річчя.* Т. 1. Київ; Львів, 2025. С. 364—376].

19. Pankova, S. Aresht Mykhaila Hrushevskoho 1914-ho: za shcho? *Kyiv i kyiany: materialy shchorichnoi naukovo-praktychnoi konferentsii.* Kyiv, 2025. 17: 60-76 [in Ukrainian].
[Панькова С. Арешт Михайла Грушевського 1914-го: за що? *Київ і кияни: матеріали щорічної науково-практичної конференції.* Київ, 2025. Вип. 17. С. 60—76].
20. Kondaurova, H. "Niiaki syly vzhe teper ne vernut yoho...": trahediia domu Hrushevskykh za spohadamy suchasnykiv. *Kyiv i kyiany: materialy shchorichnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*. Kyiv, 2025. 17: 34-48 [in Ukrainian].
[Кондаурова Г. «Ніякі сили вже тепер не вернуть його...»: трагедія дому Грушевських за спогадами сучасників. *Київ і кияни: матеріали щорічної науково-практичної конференції.* Київ, 2025. Вип. 17. С. 34—48].
21. Shelukhin, V. Ukrainskyi sotsiolohichnyi instytut: fraktsiina polityka, nauka ta spetssluzhby u stanovlenni ukrainskoi sotsiolohii. *Sotsiolohiia: teoriia, metody, marketynh*. 2024. 1: 110-157 [in Ukrainian].
[Шелухін В. Український соціологічний інститут: фракційна політика, наука та спецслужби у становленні української соціології. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг.* 2024. № 1. С. 110—157].
22. Kondaurova, H. "Marshruty istorii": karykatury na Mykhaila Hrushevskoho kyivskoho khudozhnyka Kazymyra Ahnit-Sledzevskoho. *Kyiv i kyiany: materialy shchorichnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*. Kyiv, 2023. 15: 218-225 [in Ukrainian].
[Кондаурова Г. «Маршрути історії»: карикатури на Михайла Грушевського київського художника Казимира Агніт-Следзевського. *Київ і кияни: матеріали щорічної науково-практичної конференції*. Київ, 2023. Вип. 15. С. 218—225].
23. Pankova, S. Nezdiisnenyi proiekt zbirnyka pamiati Mykhaila Hrushevskoho (za lystamy Ivana Krypiakevycha do Mykhaila Mochulskoho). *Na perekhrestiakh istorii. Studii na poshanu Serhiia Ivanovycha Bilokonia z nahody 70-richchia*. Kyiv, 2023. 543-567 [in Ukrainian].
[Панькова С. Нездійснений проєкт збірника пам'яті Михайла Грушевського (за листами Івана Крип'якевича до Михайла Мочульського). *На перехрестях історії. Студії на пошану Сергія Івановича Білоконя з нагоди 70-річчя.* Київ, 2023. С. 543—567].
24. Burim, D. Dzherela do istorii vshanuvannia pamiati profesora Mykhaila Hrushevskoho v Nimechchyni v 1934—1935 rokakh. *Arkhivy Ukrainy*. 2024. 4(341): 209-240. DOI: https://doi.org/10.47315/archives2024.341.209 [in Ukrainian].
[Бурім Д. Джерела до історії вшанування пам'яті професора Михайла Грушевського в Німеччині в 1934—1935 роках. *Архіви України*. 2024. № 4(341). С. 209—240. DOI: https://doi.org/10.47315/archives2024.341.209].
25. Nesterenko, M.M. Retseptsiia suspilno-politychnoi diialnosti Mykhaila Hrushevskoho v istoriohrafii kintsia XIX — pershoi tretyny XX stolittia (PhD Diss.). Drohobych, 2026. URL: http://www.ir.dspu.edu.ua/jspui/handle/123456789/11436 [in Ukrainian].
[Нестеренко М.М. Рецепція суспільно-політичної діяльності Михайла Грушевського в історіографії кінця XIX — першої третини XX століття: дис... д-ра філософії. Дрогобич, 2026. 258 с. URL: http://www.ir.dspu.edu.ua/jspui/handle/123456789/11436 (дата звернення: 29.06.2026)].
26. Sabinskyi, M. Postat Mykhaila Hrushevskoho v ukrainskii zakordonnii istoriohrafii 1940—1980-kh rr. Kharkiv, 2024 [in Ukrainian].
[Сабінський М. Постать Михайла Грушевського в українській закордонній історіографії 1940—1980-х рр. Харків, 2024. 264 с.].
27. Dutko, L. Retseptsiia istoriohrafichnoi ta naukovo-orhanizatsiinoi diialnosti M. Hrushevskoho v suchasnii ukrainskii istoriohrafii. Odesa, 2026 [in Ukrainian].
[Дутко Л. Рецепція історіографічної та науково-організаційної діяльності М. Грушевського в сучасній українській історіографії. Одеса, 2026. 216 с.].

28. Drabchuk, Yu. Spivpratsia Mykhaila Hrushevskoho z Natsionalno-demokratychnoiu partiieiu: suchasna istoriohrafiia problemy. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seriia: Istorychni nauky.* 2024. 1: 73-81. DOI: 10.31651/2076-5908-2024-1-73-81 [in Ukrainian].
[Драбчук Ю. Співпраця Михайла Грушевського з Національно-демократичною партією: сучасна історіографія проблеми. *Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки.* 2024. № 1. С. 73—81. DOI: 10.31651/2076-5908-2024-1-73-81].
29. Drabchuk, Yu. Suspilno-politychna diialnist Hrushevskoho-emihhranta v novitnii ukrainskii istoriohrafii. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk.* 2026. 95(1): 48-57. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4863/95-1-6 [in Ukrainian].
[Драбчук Ю. Суспільно-політична діяльність Грушевського-емігранта в новітній українській історіографії. *Актуальні питання гуманітарних наук.* 2026. Вип. 95, т. 1. С. 48—57. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4863/95-1-6.].
30. Savchuk, I. Zhurnal "Ukraina" u rozvytku ukrainskoi istoriohrafii pershoi tretyny XX st. Odesa, 2026 [in Ukrainian].
[Савчук І. Журнал «Україна» у розвитку української історіографії першої третини XX ст. Одеса, 2026. 222 с.].
31. Telvak, Vit., Kurylyshyn, K. & Telvak, Vikt. Chasopys "Dilo" ta Mykhailo Hrushevskyi: informatsiinyi potentsial, spivpratsia, retseptsiia. Odesa, 2026 [in Ukrainian].
[Тельвак Віт., Курилишин К., Тельвак Вікт. Часопис «Діло» та Михайло Грушевський: інформаційний потенціал, співпраця, рецепція. Одеса, 2026. 225 с.].
32. Telvak, V., Kurylyshyn, K. & Telvak, V. Mykhailo Hrushevskyi ta chasopys "Dilo": spivpratsia, konflikty, retseptsiia (do 1914 roku). *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy.* 2022. 28: 347-371. DOI: https://doi.org/10.15407/rksu.28.347 [in Ukrainian].
[Тельвак В., Курилишин К., Тельвак В. Михайло Грушевський та часопис «Діло»: співпраця, конфлікти, рецепція (до 1914 року). *Рукописна та книжкова спадщина України.* 2022. Вип. 28. С. 347—371. DOI: https://doi.org/10.15407/rksu.28.347].
33. Telvak, Vt., Kurylyshyn, K. & Telvak, Vk. Postat Mykhaila Hrushevskoho v retseptyvnomu dzerkali "Dila" 1914—1930-kh rokiv. *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy.* 2026. 1(40): 120-140. DOI: https://doi.org/10.15407/rksu.40.120 [in Ukrainian].
[Тельвак Вт., Курилишин К., Тельвак Вк. Постать Михайла Грушевського в рецептивному дзеркалі «Діла» 1914—1930-х років. *Рукописна та книжкова спадщина України.* 2026. № 1(40). С. 120—140. DOI: https://doi.org/10.15407/rksu.40.120].
34. Hyrych, I. & Bakhanov, K. Tvortsi natsionalnoho naratyvu: Sin Chkhekho y Mykhailo Hrushevskyi (sproba porivnialnoho analizu). *Ukrainski koreieznavchi studii.* 2025. 1: 145-165 [in Ukrainian].
[Гирич І., Баханов К. Творці національного наративу: Сін Чхехо й Михайло Грушевський (спроба порівняльного аналізу). *Українські кореєзнавчі студії.* 2025. Вип. 1. С. 145—165].
35. Hyrych, I.B. & Tykholoz, N.B. "Nositsia dalshe z svoim Hrushevskym...": lysty Anny Kliuchko do Volodymyra Doroshenka z arkhivu UVAN u SShA. *Ukrainska biohrafistyka.* 2022. 22: 197-266 [in Ukrainian].
[Гирич І.Б., Тихолоз Н.Б. «Носиться дальше з своїм Грушевським...»: листи Анни Ключко до Володимира Дорошенка з архіву УВАН у США. *Українська біографістика.* 2022. Вип. 22. С. 197—266].
36. Pankova, S. Ostannii vizyt Ivana Franka do Kyieva: slidamy shchodennykovykh notatok Mykhaila Hrushevskoho. *Kyiv i kyiany: materialy shchorichnoi naukovo-praktychnoi konferentsii.* Kyiv, 2022. 14: 110-116 [in Ukrainian].
[Панькова С. Останній візит Івана Франка до Києва: слідами щоденникових нотаток Михайла Грушевського. *Київ і кияни: матеріали щорічної науково-практичної конференції.* Київ, 2022. Вип. 14. С. 110—116.].

37. Telvak, V. & Luniak, Ye. Lysty Andre Mazona do Mykhaila ta Kateryny Hrushevskykh. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal.* 2022. 5: 244-256. DOI: https://doi.org/10.15407/uhj2022.05.204 [in Ukrainian].
[Тельвак В., Луняк Є. Листи Андре Мазона до Михайла та Катерини Грушевських. *Український історичний журнал.* 2022. № 5. С. 244—256. DOI: https://doi.org/10.15407/uhj2022.05.204].
38. Telvak, V.V. & Telvak, V.P. Mykhailo Hrushevskyi u koli frantsuzkykh koleh: problemy retseptsii. *Eminak: naukovyi shchokvartalnyk.* 2022. 4(40): 120-138. DOI: https://doi.org/10.33782/eminak2022.4(40).610 [in Ukrainian].
[Тельвак В.В., Тельвак В.П. Михайло Грушевський у колі французьких колег: проблеми рецепції. *Емінак: науковий щоквартальник.* 2022. № 4(40). С. 120—138. DOI: https://doi.org/10.33782/eminak2022.4(40).610].
39. Telvak, V. & Hyrych, I. Lystuvannia Mykhaila Hrushevskoho z Mykhailom Diakonovym (1910, 1916 rr.). *Arkhivy Ukrainy.* 2022. 4(333): 233-243. DOI: https://doi.org/10.47315/archives2022.333.233 [in Ukrainian].
[Тельвак В., Гирич І. Листування Михайла Грушевського з Михайлом Дьяконовим (1910, 1916 рр.). *Архіви України*. 2022. Вип. 4(333). С. 233—243. DOI: https://doi.org/10.47315/archives2022.333.233].
40. Goehrke, C. Mykhailo Hrushevsky: History of Ukraine-Rus'. Vol. 2. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas.* 2023. 71(3): 483-484.
41. Werdt, Ch. von. Mykhailo Hrushevsky: History of Ukraine-Rus'. Vol. 5. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas.* 2024. 72(3): 480-482.
42. Hrushevskyi, M.S. Tvory: u 50 t. T. 34: Istoriia Ukrainy-Rusy. T. 6: Zhyttia ekonomichne, kulturne, natsionalne XIV—XVII vikiv. Lviv, 2022 [in Ukrainian].
[Грушевський М.С. Твори: у 50 т. Т. 34: Історія України-Руси. Т. 6: Життя економічне, культурне, національне XIV—XVII віків. Львів, 2022. XXII, 744 с.].
43. Hrushevskyi, M.S. Tvory: u 50 t. T. 48, kn. 1: Polemika (1895—1914). Lviv, 2024 [in Ukrainian].
[Грушевський М. С. Твори: у 50 т. Т. 48, кн. 1: Полеміка (1895—1914). Львів, 2024. LXVIII, 562 с.].
44. Hrouchevskyï, M. Précis d'histoire de l'Ukraine. Vol. 1: Des débuts de l'Ukraine au triangle Pologne-Moscovie-Turquie au XVIIe siècle / trad. fr. Dmytro Tchystiak. Rouen: Christophe Chomant Éditeur, 2022. 162 p. [in French].
45. Hrouchevskyï M. Précis d'histoire de l'Ukraine. Vol. 2: De l'époque de Mazeppa (fin du XVIIe siècle) à la proclamation de la République Ukrainienne (1917—1919) / trad. fr. Dmytro Tchystiak. Rouen: Christophe Chomant Éditeur, 2022. 155 p. [in French].
46. Hrushevskyi, M. Pid zorianym nebom. Kharkiv, 2025 [in Ukrainian].
[Грушевський М. Під зоряним небом / упоряд., передм., прим. Г. Бурлаки. Харків, 2025. 336 с.].
47. Kucherenko, M. Muzei Mykhaila Hrushevskoho v poshukakh novykh formativ naukovo-osvitnoi roboty. *Kyiv i kyiany: materialy shchorichnoi naukovo-praktychnoi konferentsii.* Kyiv, 2023. 15: 165-171 [in Ukrainian].
[Кучеренко М. Музей Михайла Грушевського в пошуках нових форматів науково-освітньої роботи. *Київ і кияни: матеріали щорічної науково-практичної конференції.* Київ, 2023. Вип. 15. С. 165—171].

Надійшла / Received 03.07.2026
Прийнята до друку / Accepted for publication 08.09.2026
Опубліковано / Published: 11.11.2026

Vitalii TELVAK
Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History),
Professor at Department of World History and Special Historical Disciplines,
I. Franko Drohobych State Pedagogical University (Drohobych, Ukraine)
telvak1@yahoo.com
https://orcid.org/0000-0002-2445-968X

MODERN HRUSHEVSKY STUDIES: AN ATTEMPT AT DISCIPLINARY BALANCE

The purpose of the study: to analyze the diverse scientific achievements of Hrushevsky studies researchers for the period 2022—2026. **The methodological basis** of the work is an interdisciplinary approach with particular emphasis on the structural-functional systematic analysis of historiographical facts and the comparative-historical method, based on the principles of objectivity and historicism. The study also used methods of periodization, classification, and typology. **The scientific novelty** of the article is an attempt at a comprehensive analysis of Hrushevsky studies of the last five years. **Conclusions.** The historiographical works examined demonstrate that Hrushevsky studies have remained in good disciplinary health in recent years. Despite the difficulties caused by Russian aggression, the field has continued to expand dynamically, with research areas broadening and scholarly approaches becoming more diverse. The number of historians of historiography interested in the intellectual biography of the Great Ukrainian has grown; most institutional platforms have continued to function steadily, and specialized panoramic surveys devoted to particular branches of Ukrainian-based Hrushevsky studies have appeared. At the same time, the reconstructed historiographical diversity has revealed several promising directions for future research: source studies (particularly the need for systematic investigation of Western archival collections), problem- and theme-oriented research (filling chronological and event-related gaps in the historian's biography), and conceptual studies (placing Hrushevsky scholarship within broader contextual and comparative frameworks). Taken together, these developments provide the foundation for preparing a comprehensive intellectual biography of Mykhailo Hrushevsky, conceived as an interdisciplinary collaborative project.

Keywords: *Hrushevsky studies; problem- and theme-oriented studies; archaeographic Hrushevskyana; Electronic Archive of Mykhailo Hrushevsky; Mykhailo Hrushevsky Historical Memorial Museum in Kyiv; Mykhailo Hrushevsky State Memorial Museum in Lviv.*